

Göç, Kimlik ve Öğrenme: Bilincin Toplumsal Örgütlenmesi^(*)

Ramazan GÜNLÜ^(**)

Giriş

Almanya'da yaşayan Türkiyeli nüfus içinde 1980'lerin ortasından beri yaygınlık kazanan, geleneksel etnik-dinsel bağlara dayalı (etno-politik) toplumsal örgütlenme, köken ilişkiler yanında göç sürecinin yarattığı (Almanya ve Türkiye ile ilişkiler içinde oluşan) pratiklerle de ilişkilidir. Bu ilişki pratikleri, hegemonyacı bir süreç içinde gerçekleşmiştir.

Göç topluluğu her iki ülke ile ilişkileri içinde yapılır. Bu nedenle göç eden topluluk hem geldiği, hem göç ettiği ülkelere karşı tepkiler ve direnişler barındırır; bu ikili ilişki içinde iki tarafla uyum-çatışma yaşayan toplum **çifte gerilim** toplumdur. Türkiyeli toplum, bu anlamda her iki ülkeye yönelik gerilim ve tepkiler içinde örgütlenmiştir. Göç (ülkesi) ve kabul (ülkesi) sistemleri arasında da bir güç (hegemonya) mücadelesi, göç topluluğunun bilinç ve pratiklerinde açık duruma gelir. Buna göre göç eden topluluğun ilişki ağları ve ortamları, her iki sistemin "hegemonya" mücadelesi aracılığıyla biçimleniyor, denilebilir.

Her iki sistemden gelen etki ve biçimlendirmeler, göç eden topluluk üzerindeki iç farklılıkları yapılandırır. Ancak, çelişki ve sorunları kendi içinde yaşadığı için, göç toplumu bir bütünlük olarak ortaya çıkar. Bu geri-

---

^(*) Bu çalışma yazar tarafından Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanan "Hegemonya ve Siyasal Öğrenme: Almanya'daki Türkiyeli Yetişkin ve Genç Yetişkin Topluluk Üzerine Bir İnceleme" adlı doktora tezinin bir parçasıdır.

^(**) A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi

lim ve içe kapanma, göç toplumunun kendi (etno-politik) ilişki ağları içinde ayrışmasına, ortamlara özgü gelişen bir dil ve tartışma gündeminin oluşmasına, Almanya ve Türkiye'den kaynaklanan çelişki ve çatışmaları içermesine yol açmaktadır.

Almanya'da Göç Toplumunun Yapılanmasının Dinamikleri

Günümüz Avrupa ve Almanya'sında özel bir bakış altında algılanan azınlık ve etnik merkezli sorunlar, sistemli çabanın ürünü olarak, kendinde (an sich) bir nitelik değil, yapılandırılmış bir gerçekliğin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Bukow ve Llaryora, 1992; Yıldız, 1997). Bukow ve Llaryora'ya göre (1982: 163) etnikleşmenin¹ ortaya çıkmasında, alt tabakanın yeni nüfus gruplarının göçüyle yer değiştirmesi sonucunda yerliye göçmen karşısında kendi haklarında ısrar etme olanağı sunması, buna paralel olarak resmi düzeyde –popülist sebeplerle- "yabancı"nın gündelik çıkara uygun olarak, siyasal-toplumsal alanda etnikleştirme politikasının yaygınlaşmasıdır.

Almanya'da yabancı nüfusa karşı daha 1960'larda göç durumu ile ilişkili bir savunmacı tutum gelişmekle birlikte, yabancı düşmanlığı, asıl olarak kendisini 1966-67'deki iktisadi durgunluk (resesyon) döneminde göstermiştir. Yabancı düşmanlığı, 1979-80'den 1982-83'e kadar artan petrol fiyatları, kitlesel işsizlik, sığınma başvurularının artışı, koalisyon bunalımı, hükümet değişimi ve 1983 başındaki seçimlerde yabancılara karşı propagandaların, Sovyet topraklarından gelen Alman asıllı dış yerleşimcilerin etkileri altında beslendi (Bade, 1994: 217).

Alman devletinin geri dönüş teşviki, etnikleştirme ve yabancı statüsü uygulamaları Almanya'daki konumlanmayı biçimlendirdi. 1970'lerde Türkiye'deki işçi şirketlerinin başarısızlığı, Almanya'daki işsizlik ve Türkiye'de ekonomik geleceksizlik gibi sorunlar, Almanya'daki Türkleri etnik yönelim kalıbı içinden serbest girişime yönlendirdi (Tichy, 1990: 115). Bu ikili durum, Türklerin, Almanlarla kültürel mesafe pahasına çocuklarının dil, toplumsal yetenek, okul eğitimi ve mesleki nitelik alanlarında sıçrama gerçekleştirmesini sağlarken, toplumsal kopma, yabancı semtleri, Türk gençlerinin iç bağlantılarının artması gibi gelişmeler yabancı suçluluğu terimiyle belirtilen bir uyum tarzının Alman toplumuna yerleştirilmesine ortam hazırladı (Tichy, 147-150). Bu çok katmanlı deneyim, Türkiyeli toplum içinde etno-politik dinamikleri ve bunlardan türeyen güç ilişkilerini harekete geçirdi.

---

¹ Her sorunla ilgili etnik özelliklerin öne çıkması.

Yabancı suçluluğu kavramının medyadan akademik alana ve günlük ilişkilere yerleşmesi, göçmenleri şaşırtıcı biçimde "suçlu yabancılara" dönüştürdü (Geissler, 1999: 24-25). Çiçekler ve törenlerle karşılanan konuk işçiler tehlikeli azınlık olarak algılanmaya başlandı. Gençlik suçluluğu ve gençlerin köken ülkelerine geri gönderilmesi gibi baskıcı denetim ve etnikleştirme siyaseti (Jünschke ve Tekin, 1997: 337; Tekin ve Yıldız, 1999: 98), gençlerin iki kültür arasında yaşadığı toplumsal sıkışma ile birlikte, bir uyum biçimi olarak, gençlik suçluluğuna ortam hazırlamaktadır.² Yabancı düşmanlığı ve ırkçılık da bu ortamın kışkırtılmasına katkıda bulunmaktadır.

Yabancılara yönelik ayrımcılık, hukuki, iktisadi düzeyde, daha doğrusu günlük yaşamda Alman toplumunun görünümünü yansıtmaktadır (Trabandt ve Zein, 1985: 6-8). Resmi yabancılar siyasetinin bu çerçevesi, hem hükümet ve sermayenin çıkarlarını, hem de Alman toplumundaki yabancı düşmanlığının yeniden üretilme koşullarını belirlemektedir.

Görelî refahın etkisi altında, birinci kuşağın gösterdiği hoşnutluk durumu, ikinci ve üçüncü kuşaklarda, toplumsal sunumlarda genel olarak dışlanma gibi, kolektif uygulamalardan duyulan hayal kırıklığını yaşadıkları ve kendilerine yönelik vaatlerin gerçekleşmediği koşullarda, köken kültürlerini yeniden keşfedip oluşturdukları bir pratiğe dönüşmüştür (Müller, 1985: 81). Bu süreçte, çatışma dinamikleri, etno-politik biçim kazanarak, 'bütünleşememe (dezente-grasyon)' sonucu Alman toplumuna paralel bir toplum oluşturmuştur (Heitmeyer, Müller ve Schröder, 1997). Kendi geleceğindeki sorunlara ve tehlikelere yönelik algılamalar karşısında, kültüre dönüş, iticilikle beslenen dinamikler yanında alternatif bir çekicilik kazanmıştır.

"Farklılık" kavramının "bütünleşememe (dezente-grasyon) simgesi"ne dönüştürülmesi, toplumun bütünleşme yeteneğini tehlikeye soktuğu iddiası (Heitmeyer, Müller ve Schröder, 1997), geleneksel toplumlarda farklılığın olmadığı, sanayi toplumlarının değer eksikliklerinden ya da ortak değer olmayışından acı çektikleri ya da toplumların kültürel olarak bir arada tutulduğu varsayımını yansıtmaktadır. Oysa, farklılıkları sorun haline getiren şey kişiler arası bağlantı kaybı değil, çöken eğitim, işlendirme (çalışma), donanım, sağlık sistemleri ile kentsel altyapıdır. İnsanların bu sistemlerle bağlantıları kopmaktadır (Bukow, 1996: 29-30, 35). Zira bütünleşme, bu sistemlerle bireylerin bağlantıları olmasını gerektirir. Almanya'daki Türk-

² Metin Gür, Cumhuriyet, 5.8.1998.

ler, eğitim ve işlendirme sistemine dahil olsalar da, bir bütün olarak sistemlerin kıyısında bulunmaktadır.

Kentsel toplumda ortaya çıkan kaynaklar ve mekanlar konusundaki bölüşüm çatışmaları, konular ve tanıma gibi marjinal grup çatışmaları, değerler ve normlarla ilgili kural çatışmaları biçiminde sonuçlar doğurmakta, Almanların yabancılarla, özellikle Türklerle bütünleşememe ilişkilerini temsil etmektedir (Heitmeyer, 1998: 458-462). Bu dinamiklerin sonucu olarak, kıt sunum (işlendirme vb.) ve uğrak alanlarında (disko, bar vb.), gençlik grupları arasında etnik köken farklılıklarına dayalı kimlikle ilişkili rekabet ve çatışmaların ortaya çıktığı görülmektedir.

İşgücü pazarının bölünmesi (resmi-resmi olmayan işlendirme pazarları) ve esnek üretim sürecinin yol açtığı gelişmeler hem sosyal ilişkileri hem çatışmaları etnikleştirmektedir. Bu süreç, ulus kavramına (konsept) dayalı çatışmaları yeniden canlandırma tehlikesini barındırmaktadır (Loch, 1998: 268-283). 1990'lardan beri yabancıların işlendirilmesinde bir iyileşme olmadığı gibi, Türklerin iş bulacağı düşük nitelikli yabancı işyerleri de sürekli ortadan kalkmaktadır. Etnikleşen ilişki ve yapılar içinde, ikinci-üçüncü kuşağın beklentileri karşılanmadığı ölçüde, siyasal çatışmaların gelişme olasılığı artmaktadır (Friedrichs, 1998: 259-260). İkinci-üçüncü kuşakların, meslek, gelir, eğitim ve işe almada marjinalleşme durumuyla karşı karşıya olması, genelde yabancıların ve Türklerin içinde bulunduğu gerilimi derinleştirmektedir.

Kürşat-Ahlers (1993: 229) ile birlikte denilebilir ki, bu koşullar ve algılanan özümleme (asimilasyon) tehdidi, Almanya'daki Türk toplumunda savunmacı bir kimlik referansı olarak, etnik ve dinsel alanları öne çıkarmaktadır. Dinin öne çıkışı, geniş bir yelpazeyi kapsayan İslamcı ve milliyetçi örgütlenmelerin dinsel faaliyetlerinin ağırlığı (TAM, 1993: 18-27), iktisadi ve ticari faaliyetlerde oluşturduğu dayanışma ortamında görülebilmektedir.

Kimliğin Toplumsal Örgütlenmesi

İslam, Avrupa'da çalışma amaçlı göç ile birlikte, toplumsal bir olgu olarak ortaya çıkmıştır. Bu sebeple, İslam'a güçlü bir dönüş, hiçbir biçimde köken kültürüne dönmek değil, tersine göç sürecinin işleyişinin bir parçasıdır. Hatta dinsel kuralların gevşemesi, köken kültüründen uzaklaşma işareti olmaktan çok, öznel inanç anlayışının bir ifadesidir. Öte yandan, ana-baba-

lar Türkiye Cumhuriyeti'nde laikliğin güçlü olduğu dönemlerde yetişmişlerdir. Bu nedenle, onlar, İslam'ı eksik, yüzeysel ve tek yanlı tanımışlar, sonraki kuşağın inancına aracılık etmede yetersiz kalmışlardır. Sonuçta, İslamı yeniden keşfettiklerinde, Türkiye'deki İslam ile yurtdışındaki (diyaspora) İslam arasında ayrılık ortaya çıkmıştır (Roth, 1992: 140). Bu farklılık, İslamın devlet dışı örgütlenme deneyimiyle birlikte değerlendirildiğinde, İslamcıların Almanya'daki örgütlenme tarzında ve Türkiye'dekilere pompaladığı daha koyu davranış kalıplarında daha iyi görülebilir.

Bu olgu, siyasi, ülkeye dönüklük, çatışma temelinde ilişkiler ile cemaat örgütlenmelerinin ortaya çıkmasında etkili olmaktadır. İslam merkezli düşünme ile dinsel temelli şiddete hazırlık arasında ilişki akademik araştırma sonuçlarına yansımaktadır: Buna göre, Türk gençleri arasında saptanan demokrasi karşıtı ve yabancı düşmanı yönelim kalıbının arkasında, yabancı düşmanı şiddet, "yeni değerler" in reddi, etnik merkezli ortamlara dönüş, kolektif kimliğin tanınmasının görmezden gelinmesine tepki, etnik-kültürel özdeşim, sorunlu aile durumu,³ sorunlu modernleşme sonuçları gibi ayrımcı deneyimler olduğu belirtilmektedir (Heitmeyer, Müller ve Schröder, 1997: 42, 183).

Heitmeyer, Müller ve Schröder'e göre (1997: 186-192), Türk gençlerinin iradi ya da zorunlu bütünleşememe artarsa, kolektif dinsel düşünme iddiaları ve dinsel temelli şiddete hazırlık o ölçüde yoğunlaşacaktır. İkinci-üçüncü kuşağın dinsel ve kültürel kökenlerine yoğun ve bilinçli ilgi göstermesi, zor toplumsal ve ekonomik durumlarda İslam köktenciliği gibi uç biçimlere yol açacaktır. Türk medyasının da etkilediği bütünleşememe durumu, mekansal bölünmeler (segregation), sosyo-ekonomik, kültürel sınırlandırmalar ve ulusal-dinsel duygular ile birlikte köktenci hareketler için bir ortam ve Almanlara bir toplum oluşturarak Almanya'da toplumsal bütünleşme için tehlikeli bir gelişme olarak görülmektedir (Heitmeyer, Müller ve Schröder, aynı).

Almanya'daki Türk gençleri arasındaki ortak deneyim ve hayal kırıklıkları grup oluşumlarını etkilemektedir (Nohl, 1996: 106). Bireylerin bir araya geliş eğilimleri ile onları bir araya zorunlu olarak getiren koşulları, bir araya geliş aracılık eden yardımcı etkenler (örgütler, kişiler, misyonerlik

---

³ Türk gençleri okulda yaşadıkları her sorunun altında Almanların sorunlu aile durumu açıklaması getirmesinden rahatsızlıklarını ifade ediyorlar.

vb.) bir arada gerçekleşmektedir. Bu nedenle, Almanya'daki Türklerin çatışma dinamikleri yalnızca ideoloji (din, etnik, kültür, vb.) içinden değil, Almanya'daki pratiklerle de ilişkili olarak değerlendirilmelidir.

Çokkültürlülük ve Türkiyeli Toplum Açısından Sonuçları

Çokkültürlü toplum tartışmasının arka planında uluslararası göç (çalışma göçü, sığınmacı göçü ve sömürgelerden göç) dinamikleri bulunmaktadır (Schulte, 1993: 182). Bununla birlikte, kökleri 1970'lere (kültür farklılıklarının bütünleşme engeli olarak görülmesi dolayısıyla geliştirilen yabancılar pedagojisi⁴) kadar gitmekle birlikte Almanya'da azınlıklar araştırmasında etnikleştirme (Etnisierung) yaklaşımının 1980'li yılların başından beri kendisini gösterdiği görülmektedir (Yıldız, 1997: 212-217). Kabul toplumdaki (Aufnahmegesellschaft) etnikleştirme ile göç toplumdaki tepkisel yeniden yönelim (kendini etnikleştirme) arasındaki diyalektik ilişkiye işaret eden Yıldız'a göre, 1980'lerde sorunun "Türkler sorunu" olarak konulduğunu, bunun toplumsal sorunların etnikleştirilmesine ve esasen siyasal-ekonomik doğası olan sorunların (eğitim yolu ile çözülmesi anlayışı) pedagojikleştirilmesine yol açmaktadır. İlk aşamada kimlik tanımlaması olarak gösterilen sorun, sonra çıkarların seferber edilmesiyle çatışmaların etnikleştirilmektedir.

1980'lerden beri Federal Almanya'da stratejik elitlerin yapay ve taktik olarak sundukları milliyetçilik fenomeni (Yıldız, 1997: 229), yani kimliğin bir ayrıcalık durumuna gelmesi, Almanlarla göçmenler arasında bir kutuplaşmanın gelişmesine zemin hazırlanmıştır. Almanya'da etnikleştirme ve topluluk yöneliminin gelişmesinde, Batı toplumlarında "içerden eleştiri" denemesi ve reel sosyalizm sonrası Avrupa solunun toplulukçu "yeni" bir yönelim arayışı etkili olmuştur (Ottersbach ve Yıldız, 1997: 297). Buna göre, Heitmeyer, Müller ve Schröder'in ileri sürdükleri bütünleşememe ya da geleneksel toplumdaki moderne (Türklerden Almanlara) dönüşme yaklaşımı, demokratik toplumsal ilişkiye bir çerçeve sunmamaktadır. Bunun karşısında (Yıldız, 1997: 257), sorunun modern-geleneksel ilişkisi içinde pedagojikleştirilerek kutuplaştırılmak yerine, çok kültürlü toplumun desteklenmesi ve etnik azınlıkların özgürleşmesi, hukuki eşitliğin desteklenmesi, ekonomik ve sosyal durumun düzeltilmesi çerçevesinde değerlendirmek gerektiğini vurgulanmaktadır.

---

⁴ 1970'lerde Almanya'da, yabancılara özgü uyum sorunları üzerine odaklanan eğitsel yaklaşım.

Almanya'da kamuoyunda hala bir "bütünleşme siyaseti" benimsenmesine karşın, yıllardan beri bir "dışlama siyaseti" yürütülmektedir (Yıldız, Nikodem ve Schulze, 1999: 1-9). Bunun yerine, toplumsal sorunları, bütün toplumsal boyutların (sistem olguları; yaşam dünyasal bakış tarzları ve bilgi yönelimli söylemsel pratikler) geriliminin ortaya çıktığı alanlarda çözümlenmek ve çözmek gerekmektedir. Buna göre sadece kültürü temel alan, fakat toplumu (yaşayan canlı varlıklar olarak) dikkate almayan yaklaşım, CSU'nun (Hristiyan Sosyal Birlik) programında "Bayern dünyaya açık ve yabancı dostu; ancak çok kültürlü değil" ve Liberallerde de "ne kadar renkli o kadar iyi" sloganlarıyla 1998 Federal Parlamento seçimlerinde kendini göstermiştir.

Bu tür yaklaşımlar, etnikleştirici bir "habitus"⁵un oluşturulması (medyadan bilimsel alana, günlük yaşama uzanan), "türdeş Alman ulusu yaratma", "toplumun etnik yorumu" dolayısıyla diğer toplumsal eşitsizliklerin ve toplumsal iktidar yapılarının gizlenmesi gibi sonuçlar üretmektedir. Öte yandan, çok kültürlü bir çok kurumun istenmese de kültürelleştirici-etnikleştirici stratejileri oluşturdukları gözlenmektedir. Buna karşı çok kültürlülüğü en geniş anlamda kentsel çoğulculuk olarak ele almak önem kazanmaktadır.

Tabakalı Göç Sürecinin Toplumsal Pratiklere Etkisi

Çalışma amaçlı göçün 1960'lı yıllardan 1973'te işçi alımının durdurulmasına kadar istikrarlı biçimde arttığı bilinmektedir. Önceleri, kentsel alanları da kapsayan göç, sonraki yıllarda kırsal alanlardan göçlerin ağırlıkta olduğu bir görünüm kazanmıştır. Erkek nüfusun ağırlıkta olduğu göç nüfusuna, 1973 sonrasında aile birleşimine izin verilmesiyle, kadın ve çocuklar ile birlikte aileler, Türkiye'deki 1980 darbesi sonrasında siyasal sığınmacılar katılmıştır. Bu dönemden sonra sığınma istemleri bir göç yöntemi olarak kullanıla gelmiştir. 1980'lerin sonundan başlayarak ağırlıklı olarak Güneydoğudan gelen Kürt kökenli sığınmacılar ile evlilik ve eğitim amacı ile gelenler göçün sürekliliğinin diğer bir yönünü oluşturmaktadır. Türkiye kökenli nüfusun bu çok tabakalı yapısı ve zamana yayılan göç süreci, Türkiye'deki sorunlar ve gerilimlerin Almanya'daki Türk toplumuna taşınmasında ve Türkiye'ye yönelik ilgi ve ilişkilerin canlı tutulmasında etkili olmuştur.

Eğitim yetersizliği, emeğin mesleki beceri ve nitelikler açısından yetersizliği, işsizlik, çoğunlukla kazancı düşük ve aile işletmesi niteliğinde olan

⁵ İlişkilerin ve alışkanlıkların döllendiği ve bağlantılandığı kalıp.

işyeri açma eğiliminin yüksekliği, gösteriş düşkünlüğü vb. bugün de Almanya'daki Türkiyeli toplumun görünümünü sergilemektedir. İktisadi dalgalanmalardan çabuk etkilenen, sorunların çözümü için mücadele etmekten uzak, gittikleri dönemin görüş açılarını koruyan, geçicilik durumunu besleyen "yoksulluk kültürü" Türkiyeli toplum içinde yaygınlık göstermektedir (Gitmez, 1983: 267-268). Türkiyeli toplum içindeki örgütlenmeler, dayandığı bu toplumsal göstergeleri, aynı biçimde yeniden üretilmektedir.

İki milyon kırk dokuz bin yüz kişiyle (Radikal, 19.1.1999), Türkiyeli toplum Almanya'nın toplam nüfusunun yüzde üçüne yaklaşarak azınlık konumuna gelmiştir. 160 000 Alman yurttaşı Türk'ün seçmen olarak 27 Eylül 1998 (Cumhuriyet, 29.9.1999) ve 2002 seçimlerinde de, % 10'dan fazlası oy kullanmıştır. Bu oran, Almanya'daki toplam Türk nüfusun içinde sınırlı olsa da, Alman yurttaşlığına geçme eğiliminin güçlendiğini göstermektedir. Türk seçmenler, % 70 oranında SPD'yi, % 16 oranında Yeşilleri destekleyerek göçmenlere yakın sol partilerle bağını ve bütünleşme fikrinin soldan gerçekleşeceğini göstermiştir (Cumhuriyet, 26.9.1999). Bu sonuçlar, 2002 seçimlerinde de benzerlik göstermektedir. Bu sonuçlar, aynı zamanda Sağ'ın yabancı düşmanlığına gösterdiği yakınlığa da bir tepki sayılabilir.

Toplumsal Örgütler ve Türkiyeli Toplumun İçinde Etno-politik Farklılıkların Yeniden Üretimi

Siyasal ve toplumsal temsil bakımından yerleştiği eşitsiz konum, Türkiyeli toplum arasında toplulukçu ilişkileri yaygınlaştırmıştır. Kendi geleceğini Almanya'da görmekle birlikte, iç dayanışma ve güven ilişkilerini topluluk içi yapılanmada somutlaştırması, Alman toplumuyla kurduğu ilişkinin bir yansıması olmaktadır.

Hem etno-politik temelde toplulukçu bir ilişki tipini zorlayan haklardan yoksunluk, yabancı düşmanlığı ve ayrımcılık gibi siyasal-toplumsal etkenler, hem Türkiye'ye yönelen ilgi ve perspektifin sonucunda ortaya çıkan gerilim ve çatışmalar, Türkiyeli toplumun etno-politik yöneliminde etkili olmaktadır. Etno-politik yönelim, temelde, Türkiyeli toplum içindeki toplumsal ekolojilerin (İslamcı, Milliyetçi, Alevi, Kürt) ilişki ağı ve örgütlenme pratiğinde somutluk kazanmaktadır.

Türkiyeli toplumun dinsel gereksinmelerine yönelik girişimler, 1960'ların sonlarından başlayarak yaygınlaştı. Resmî din görevlileri işçilerin yurtlarını ve camilerini ziyaret ettiği 1969-1970 yıllarında Almanya'da üç cami bulunmaktaydı (Gür, 1997: 7-8). 1996 yılında ise, Almanya'da çeşitli Türk-

İslam kuruluşlarına bağlı iki binin üzerinde cami ve namazgah Türkiye'dekilerin paraleli örgütler ve akımlarca yürütülmektedir. Sayıları 50'yi bulan büyük camilerin (Radikal, 20.1.1999) varlığı, bütünleşmenin kendi etno-politik kültür öğeleri ile ilişkili olarak gerçekleşeceğini ortaya koymaktadır.

Almanya'da yerleşikliğin gündeme geldiği 1973 (işçi alımının durdurulduğu tarih) sonrasında dini örgütlenme ve rekabet bugünkü örgütlerin prototiplerini oluşturmuştur. 1973'te Süleymancılar tarafından kurulan İslam Kültür Merkezi 1980'de çeşitli şehirlerde paralel örgütlerle birleşerek İslam Kültür Merkezleri Birliği (İKM) adını almıştır. 1976'da Avrupa Milli Görüş Teşkilatları (AMGT) ortaya çıkmış ve 1985'te de Diyanet İşleri Türk İslam Birliği (DİTİB) kurulmuştur (Gür, 1997: 11, 12, 13). Bu örgütlenmeler, aynı zamanda, camilerde belli bir ilişki tipi ve ağını birleştiren yoğunluk bölgeleri oluşturmuştur.

Bu çerçevede her biri kültürel referans alanı oluşturan camiler, 1980'lerden sonra hızla yaygınlaşarak, toplumsal ilişkileri etkilemiştir (Gür, 1997:17). [Merkezi Köln'de olan DİTİB, 800 camiye, 100 bin üyeye, yarım milyon sempatzana sahiptir. İKM, 308 cami, 60 bin üye, 30 bin sempatzana sahiptir. AMGT'nde, 487 cami, 313 namazgah ve Kur'an Kursu ile 30 bin üye ve 85 bin sempatzan vardır. Türk İslam Birliği'nde (TİB) 125 cami, 2500 üye, 4000 sempatzan vardır. İslami Cemiyetler ve Cemaatler Birliği 20 cami, 500 üye, 600 sempatzan vardır. Müslüman Cemaatler Birliği'nde 40 cami, 1000 üye bulunmaktadır].

Bu durum, Almanya'daki Türkiye kökenli toplum içinde, en yoğun örgütlenmenin dinsel alanda olduğunu doğrulamaktadır (Cumhuriyet, 19.10.1998). Bunlar arasında en kapsamlı örgütlenme ise, çocuklara, gençlere, kadın ve erkek yetişkinlere, yaşlılara yönelik faaliyetleriyle, dinsel, iktisadi, sosyo-kültürel ve siyasi yönelimleriyle Milli Görüş (AGMT) çevresinde oluşmuştur. Bu tür İslam yönelimli örgütlenmelerde, hala ağırlığı hissedilen birinci kuşağın emeklilik sonrasında da Almanya'da kalma eğilimi, dinsel hizmetlerle iç içe geçmiş yaşlılık hizmetlerinin de karşılanmasına yönelik çalışmaların yürütülmesine konu olmaktadır (Milli Görüş; Eylül ve Ekim 1996).

Etno-politik temelli toplulukçu anlayışın bir parçası olarak, Hıristiyan-Müslüman ilişkisi biçiminde görülen Almanlarla ilişkiler, dinsel yorumculara göre, giderek kötüleşmektedir (Gür: 240, 248). Bu durum, bazı Müslüman grupların Alman toplumuna düşmanca tutum almaları, iş piyasasındaki

kritik durum ve rekabet, Alman Sendikalar Birliği (DGB) içinde solcu Türklerin etkin olması biçiminde değerlendirilmektedir.

Dinsel temelde örgütlenme, Türkiye ile bağları ve kimliği sürdürmenin bir yolunu oluştururken, Almanya açısından ulusallığı zayıflatmanın bir yolu (ki Almanca din dersinden bu anlaşılabilir) olmak yanında geri gönderilmeye ve köktencilik ile suçlanmaya hazır ortam sunmaktadır. Bu destekleyici anlayış her iki ülkenin davranışlarında da ifade bulmaktadır. Almanya Dışışleri Bakanlığının, 1980 yılında Müslümanların Almanya temsilcisi seçilen Sami Abdullah'ı kutlama mesajında "İslam cemaatinin Almanya toprakları üzerinde büyük önem" kazandığını belirtmesi, İç bütünleşmenin Müslüman topluluk olarak desteklediğine işaret etmektedir. Türkiye'nin de bu eğilimi desteklediği, Bonn Büyükelçisi Onur Öymen'in 1991 yeni yılı için yayımladığı mesajında, "Türk tarihinin mimarisinin görkeminden etkilenen kültür merkezlerinin, camilerin Almanya'nın çeşitli bölgelerinde inşa edilmesi için Alman makamlarıyla ve vatandaşlarımızla el ele çalışacağız" sözlerinde açıkça görölmektedir (Gür, 1997: 9).

Dinsel, sosyo-kültürel ve sportif etkinliklerle yaygın bir alana yönelen Milli Görüş, Almanya'daki İslamcı kimlik alanının önemli bir referans çerçevesini doldurmaktadır. Cemaat dayanışması, iktisadi girişimler ve giderek finans kurumları oluşturma, kimlik referansının somut toplumsal ilişkiler alanında uygulama örnekleridir (Kürşat-Ahlers, 1993: 228).

Bir başka etkin grubu oluşturan ülkücülerin faaliyet gösterdiği Türk Federasyonu 1978'de kurulmuştur. Bu grubun yaygınlığı üye sayısında da görölmektedir. Türk Federasyonu'nun 1981'de 23 bin üyesi varken, 1982'deki üye sayısı 18 bine düşmüştür. Bu düşüş sol gruplarla çatışma yanında İslami eğilimin etkisiyle de ilgili olabilir. Zira İslam'ın temsili sebebiyle Avrupa Türk İslam Birliği'nin (ATİB) Türk Federasyonu'ndan 1987'de ayrılması bu eğilimin bir göstergesi olmaktadır (Aslan ve Bozay, 1997: 174, 179, 182).

1980'lerin ortalarına kadar Almanya'da sosyalist gruplara karşıt olarak biçimlenen ülkücü gruplar, genç Türk göçmenleri üzerinde etkilerini yitirirken, 1985 sonrasında dinsel alana, bu tarihlerden sonra varlığı hissedilmeye başlanan Kürt gruplarına yönelmişlerdir. 1990'lardan sonra da, yabancı düşmanı ve ırkçı saldırılar karşısında varlıklarını sürdürmüşlerdir (Hocker, 1996: 437). Türk milliyetçilerinin 1990'lardaki yaygınlaşmasında, Türk popu, rap müzik, futbol ve medyanın da etkili olduğu görölmektedir (Aslan ve

Bozay, 1997: 184-185). İlk kitlesel eylemlerle ortaya çıkışları ise 1990'lar da Türklere yönelik kundaklamalar ertesindeki düzenledikleri protestolarla gerçekleşti.

Türk milliyetçilerinin Almanya'daki örgütlenmesinde engelleme ile karşılaşmaması, Türkiye'nin NATO üyesi olması, Almanya'daki milliyetçi örgütlerin doğrudan Alman siyasal sistemine karşı olmaması, Türkiye'de parçalanma etkisi yaratması, Türk işçilerin sendikal ve sol siyasal eğilimlerden uzak tutulması gibi sebeplerle, Alman hükümeti ve sermayesi açısından en azından devrimci ya da radikal potansiyelin baskı altına alma işlevi görmesi etkili olmuştur (Müller, 1985: 64). Zira Türkiye kökenli toplumun gruplara ayrılarak içe kapanması, kendi aralarındaki sorunlarla boğuşması, Alman Sağ siyasetine oldukça fazla malzeme sağlaması da bu bilinçli çabayı yansıtmaktadır.

1980'lerin ortasından itibaren solun etkisinin azalmasıyla birlikte kültürel derneklere yönelen Aleviler, 2 Temmuz 1993 Sivas katliamının etkisi ile 1993'te Avrupa Alevi Birlikleri Federasyonu çatısı altında örgütlenmelerini oluşturdular. Türkiye'de Alevilerin baskı altında olduğu, kamu kurumlarında ve siyasette engellendiği, aldatıldığı, katliamlara maruz kaldığı gerekçeleriyle artık örgütlü olmak zorunda oldukları görüşü yaygınlaşmaktadır (Cumhuriyet, 1.8.1998). Varlıklarını laikliğin ve demokrasinin güvencesi olarak algılama eğilimi, İslamcı siyaset ile bir antagonizma oluşturma eğilimi ile yan yana gitmektedir (Cumhuriyet, aynı). Bu da kendi istemlerini oluşturan dinamikler ile çatışmalı ve karşılıklı olarak birbirini yapılandıran dinamikler arasında diyalektik oluşturmaktadır.

Avrupa Alevi Birlikleri Federasyonu çevresinde biçimlenen yeni istemler ve örgütlenmenin toplumsal temeli, hem Türkiye'de Alevi inanç ve kültürünün özgürleşmesi hem de Avrupa'daki Alevi çocuklarının Alevi kültür ve inancına yönelik eğitilmesi istemlerini buluşturmaktadır.

1970'lerin ikinci yarısından başlayarak örgütlenen Kürt dernekleri Komkar ve Yekkom çatısı altında örgütlenmektedir. Komkar, Kürt kültürünün çocuklara, gençlere ve yetişkinlere aktarılması, Kürtlerin haklarının Almanya ve Türkiye'de kabul edilmesi için çalışmalar yürütmektedir. 20-30 bin taraftar ve sempatizanları olduğu belirtilmektedir. Tabanları, ağırlıkla Kürt mültecilerinden oluşmakla birlikte, çalışma amaçlı göç eden Kürtlerin çocuklarının da bu örgütlenmelere katıldıkları gözlenmektedir.

1985 sonrasında giderek Almanya ve Avrupa'da etkinliği artan PKK'li-

ler (Yekkom adı altında), 1990'larda Kürtler arasında örgütlü ve dinamik en büyük grubu oluşturdular. Kürt hareketinin Almanya'daki Kürtlerle ilgili tasarımı, onları cephe gerisi olarak görmeye dayanmaktadır (Sevimli, 1993: 143) PKK'nin Avrupa'daki Kürtlerde yankı bulması, bastırılmış olduğu ileri sürülen Kürt kimliğinin 1984'te PKK ile birlikte yeniden canlanması Almanya da Fransız olmak da istemediği durumlarda Türkiye'dekilere oranla daha güçlü bir Kürt motifine sahip olmalarından kaynaklanmaktadır (Sevimli, 1993: 147). 1980'lerde oluşan topluluk tipi ilişki ve örgütlenmelerin de bu etkileşime önemli bir toplumsal temel oluşturduğu gözlenmektedir.

1990'lardaki Türklere yönelik kundaklamalar ve katliamlar, Federal Almanya çapında karşı hareketleri güçlendirmiş, şiddet karşıtı gösterilerin ve saldırıların azalmasına sebep olmuştur. Ancak yabancı düşmanı saldırılarla yükselen protestolar, özellikle PKK'lilerle Türk milliyetçileri arasında etno-kültürel ve siyasal çatışma potansiyelinin açığa çıkmasında ve artmasında katalizör rolü oynamışlardır (Bade, 1994: 192-193). 1994 Mart'ında 'otoban baskını' olarak da bilinen kanlı gösteriler karşısında Almanya'da Newroz ve PKK'nin yasaklanması gündeme gelmiştir.

Türkiyeli Toplum İçindeki Ayrışmalara Karşı Bütünleşme Yönünde Çabalar

1990'lar, aynı zamanda, Türkleri ve Kürtleri bir araya getirmeyi amaçlayan girişimlerin (Özdemir, 1999: 97) ortaya çıkmasına da sahne olmuştur. Bununla birlikte, pek çok örgütlenme (öğrenci ve dayanışma dernekleri) Türkiye'deki çatışma ve ayrışma dinamiklerinden daha çok etkilenecek, bu girişimleri sonuçsuz bırakmıştır. Türklerin Almanya'da yaşadığı olumsuz koşullar ve Almanlarla ilişkilerde kopma ve dışlanma kendi iç bütünleşmelerini artırmıştı. Alman medyasında Türkiye'nin insan hakları ihlalleri, İslami yönü ve geri ekonomisi gibi konuların işlenmesi, günlük ilişkilerde Türklerin suçlanması ve sürekli tartışma konusu edilmesi, eğitim görmüş ve Alman toplumuyla bütünleşmiş Türkler arasında da sıkça rastlanan milliyetçi tepkinin yaygınlaşmasıyla karşılık buldu.

1980'lerin sonları ve 90'ların başlarında Avrupa'ya ve Almanya'ya yoğun sığınma başvurusunda bulunan Kürtler, her sığınmacının kendi köken kültürü çevresinde sığınak bulması gibi (Prantl, 1993: 307), yurtlarda, derneklerde, kahvelerde bir araya gelerek, kültürel-toplumsal ilişki ağının yapılanmasına katılmışlardır. PKK'nin yasaklanmasından sonra, Kürt sığın-

macıların sayısı arttıkça, PKK'yi eleştiren herhangi bir Kürt derneğinin faaliyetlerinin de yasak kapsamına alınması (Özdemir, 1999: 189), Kürtlerin kendilerini normal yollardan ifade etmesinin önünü kapayarak, Kürtler üzerinde PKK denetiminin güçlenmesine neden olmuştur.

Türkiyeli toplumun iç ayrışmalarından yakınanlar, hem grupların kendi aralarında hem Almanlarla ilişkilerde hem de bireylerin kendileri açısından ortaya çıkan sorunların çözümünde eşgüdüm ve uzlaşma alanı olarak, bazı akademisyen ve bir alt paragrafda belirtilen örgütlerin öncülüğünde Göçmen Sorunlarına Yönelik Eğitim Merkezi kurmuştur. Bu alanda, Alman yarı resmi örgütlerinin ve Türklere yönelik hizmetlerde öne çıkan kuruluşların hegemonyasına son vermeyi (Şen, 1991: 83-84) başaramamıştır.

Diğer yandan, her girişimin kendisi de bir kimlik ve işlev oluşturduğu durumda, eşgüdümçü girişimlerden bir sonuç almak da gerçekçi olmayabilir. Bununla birlikte, Türkiye kökenli milliyetçi ve dinci eğilimli çatı örgütlerinin oluşturduğu Almanya İslam Konseyi İslam dersinin konulması için 1993'ten beri girişimlerini sürdürmektedir. 1990'da Federal Hükümetin Yabancılar Yasa Taslağına tepki gösteren Göçmen Dernekleri Federasyonu, Sosyal Demokrat Halk Dernekleri Federasyonu, DİTİP, Hür Türk ve Milli Görüş gibi kuruluşlar 6 Ocak 1990'da Köln Yurttaş Girişimi içinde yer almıştır (Şen, 19901, aynı).

"Modern çağla birlikte karşımıza çıkan şey, tanınma gereksinmesi değil, tanınma çabasını başarısızlığa uğratabilecek koşullardır. İşte bu nedenle, böyle bir gereksinmenin bulunduğu ilk kez şimdi kabul edilmektedir" (Taylor: 1996: 49). Bu açıdan tanınma, Türkiyeli örgütler açısından önemli hale gelmektedir. Bu çerçevede, kimlik referansıya, İslam kuruluşlarının etkili olacağı diyalog ortamı olarak, federal, eyalet ve belediye düzeyinde danışma organları önerilmektedir (Türkiye Araştırmalar Merkezi, 1993). Bunun ötesinde Almanya'nın, İslami gelenek ve kurallar çerçevesinde bir çok konuda (hayvan kesim kurallarında, mezarlık sorunlarının çözümünde, yeni camilerin inşası ve kurumlaşması, okullarda din dersi, baş örtüsü, okullarda İslami bayramlar, yemekhanelerdeki sunumlar, dini tatiller, işletmelerde ibadet vb.) düzenlemeye giderek tanınmanın temellerinin atılabileceği ileri sürülmektedir.

Bütünleşmenin ardaında, dinsel alan giderek öne çıkmaktadır. Almanya'da 1998-1999 öğretim yılında yaklaşık 540 bin Müslüman öğrenci ile (Şen, Die Zeit: 12.5.1999) din öğretimi bir sorun alanı durumuna gel-

miştir. Bu öğretimin nasıl yapılacağı konusundaki tartışmada gelenekselci, milliyetçi ve modernleşmeci olarak üç çizginin belirdiği görülmektedir (Roth, 1992: 148). Gelenekselciler İslam cemaatini, milliyetçiler Türk Devletini, modernleşmeciler Federal Almanya'daki din öğretim kurumunu din dersinin meşruiyet kaynağı olarak görmektedir.

Sonuç

Almanya'daki Türkiyeli toplum, iki koşul altında biçimlenmektedir. Birincisi, göç sürecinde etnik çatışmaların transferi olarak ileri sürülen olgudur (Ronge, 1995). İkincisi, Almanya'nın uyguladığı etnikleştirici politikalarıdır. Bu ikisi, Almanya'daki Türkiyeli toplumu, birbirini üreten çifte gerilim toplumu olarak yapılandırmaktadır. Bu durumda ortaya çıkan kendini yapılandıran çifte gerilim toplumdur. Karşılıklı bütün önyargılar bir yana bırakılırsa, yeni Alman politikası ve Türkiye'nin Avrupa birliğine adaylığı sonrasında olumlu ilişki ağlarının örülmesi için elverişli bir ortam beklentisi mevcuttur.

Sonuç olarak, Türkiyeli toplumun kimlik pratiğini geliştiren toplumsal öğrenme süreci aşağıdaki algılama ve değerlendirme kalıplarında yapılandığı söylenebilir: Birincisi, her türlü sorunu algılama ve değerlendirme ölçütü Türkiye'deki çelişki ve çatışmalardan kaynaklanıyor. İkincisi, Türkiyeli topluma ilişkin Alman partilerinin yaklaşımı Türkiye'ye yönelik politikalarıyla ilişkilendirilir. Üçüncüsü, Türkiyeli toplumun kendi sorunlarına bakışı Türkiye'deki eşdeğer örgütleri aracılığıyla anlam kazanıyor. Dördüncüsü, Alman sistemine eklenme biçimi, sistemin tanımladığı alan içinde kalıyor (etnikleştirme ve kendini etnikleştirme olarak tanımlanan rol). Beşincisi, Almanya'daki olaylar ve sorunlar (Almanlarla ilişkiler anlamında), yabancı düşmanlığı ve ırkçılık, özümleme (asimilasyon) ve kültürel bozulma (deformasyon), kıskançlık (yoksul Almanlara bakarak) kavramları ile yorumlanmalıdır.

Kaynaklar

- ASLAN, F. ve K. Bozay (1997). **Grauen Wölfe Hölen Wieder**, Unrast, Münster.
- BADE, K.J. (1994). **Auslander Aussiedler Asyl**. Beck, München.
- BUKOW, W.D. (1996). "**Differenz im Soziologischen Kontext**", Schriften Reihe der Forschungsstelle für Interkulturelle Studien, n. 1. Erziehungswissenschaftliche Fakultät, Unizul Köln, Köln.
- BUKOW, W.D. ve R. Llaryora (1992). "**Ethnizitaet in Europaeischen Industriegesellschaften. Sozio-kulturelle Einstellungen Zwischen Privatisierung und Ethnisierung**" (Ed.) H.Buchkremer, W.D. Bukow, R. Llaryora, Zukunft Kultureller Minderheiten in Europa? G. Mainz, Aachen.
- FRIEDRICH, J. (1998). "**Vor neuen ethnisch-kulturelle Konflikten**", (Ed) W.Heitmeyer, R. Dollase ve O. Bekes, Die Krise der Staedte. Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- GEISLER, R. (1999) "**Der Bedrohliche Auslaender**" (Ed.) S.Trautmann-M.Ottersbach. Integration durch Soziale Kontrolle. Der Andere Buchladen,Köln.
- GİTMEZ, A. (1983). **Yurt Dışına İşçi Göçü ve Geri Dönüşler**. Alan, İstanbul.
- GÜR, M. (1997). **Şeriat ve Refah**, Çağdaş. İstanbul.
- HEITMEYER, W. (1998). "**Versagt die 'Integrationsmaschine' Stadt?**" (Ed.). W.Heitmeyer, R. Dollase ve O. Beckes, Die Krise der Staedte, Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- HEITMEYER, W., Müller, J. Ve M. Schröder (1997). **Verlockender Fundamentalismus**, Suhrkamp Frankfurt am Main.
- HOCKER, R. (1996). "**Türkische Jugendliche im İdeologischen Zufriff**" (Ed.) W.Heitmeyer ve R. Dollase, Die Bedraengte Toleranz. Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- JUNSCHKE, K. ve U. Tekin (1997). **Jugend Kriminalitaet**, Der Andere Buchladen, Köln.
- KÜRŞAT-AHLERS, E. (1993). "**Über das Wohn-und Gesellschafts Modell der Multikulturalitaet**", Yay. Maz. B.Blanke, Leske+Budrich Opladen Zuwanderung und Asyl in der Konkurrenzgesellschaft.
- LOCH, D. (1998). "**Soziale Ausgrenzung und Anerkennungskonflikte in Frankreich und Deutschland**", (Ed) W.Heitmeyer, R.Dollase ve O.Backes. Die Krise der Staedte. Suhrkamp, Frankfurt am Main.
- Milli Görüş (1996). "**AMGT Çalışma Raporu**", sayı,26.
- MÜLLER, M. (1985). "**Die Wohnsituation von Auslaender**" (Ed) A.Schulte Auslaender in der Bundesrepublik. Materialis, Frankfurd am Main.
- NOHL, A.M. (1996). **Jugend in der Migration**, Schneider, Göppingen.

- ÖZDEMİR, C. (1999), **Ben Almanyayım**. İletişim. İstanbul.
- OTTERSBAACH, M. ve E. Yıldız (1997). "**Der Kommunitarismus: Eine Gefahr für das der Pluralistischen Demokratie?**" Soziale Welt, M. 48, Heft 3.
- _____. ve S. Trautmann (1999). "**Jugend Kriminalitaet in der Einwanderungsgesellschaft-Perspektiven der Entskandalisierung eines Phaenomens**" (Ed.). M.Ottersbach ve S.Trautmann. Integration durch Soziale Kontrolle. Der Andere Buchladen, Köln.
- PRANTL, H. (1993) "**Hysterie und Hilflosigkeit**" Yay. Haz. B. Blanke Zuwanderung und Asyl in der Konkurrenzgesellschaft, Leske+Budrich Opladen.
- RONGE, V.(1995) "**Transfer ethnischer Konflikte**" 27. Kongress der Deutschen Gesellschaft für Soziologie. Halle an der Saale 3-7 Nisan 1995.
- RORTY, A.O. (1994). "**The Hidden Politics of Cultural Identification**". Political Theory, C. 22, N. 1.
- ROTH, H.J.(1992). "**Zur situation des Islam in Europa-Perspektiven in Erziehung and Bildung**", (Ed.), H. Buchkremer, W.O.Bukow, R. Llaryora. Zukunft Kultureller Minderheiten in Europa? G. Mainz, Aachen.
- SCHULTE, A. (1993). "**Vielfalt und İntegration**". Yay. Haz. B. Blanke Zuwanderung und Asyl in der Konkurrenz-Gesellschaft, Lesket Budrich, Opladen.
- SEVİMLİ, İ. (1993). **Uzun Bir Göç Öyküsü**, Belge, İstanbul.
- ŞEN, F. (1991). **Almanya'daki Türkiye**, Evrim, İstanbul
- TAYLOR, C. (1996). **Çokkültürcülük**. Yay. Haz. C. Akaş, YKY, İstanbul.
- TEKİN, U. ve E. Yıldız (1999). "**Skandalisierung allochtoner Jugendlicher durch Kriminalisierung**" (Ed.) M.Ottersbach-S.K.Trautmann, Integration Durch soziale Kontrolle. Der Andere Buchladen, Köln.
- TICHY, R. (1990). Warum Es Kein "**Auslaender Problem**" Gibt., R. Piper, München.
- Türkiye Araştırmaları Merkezi (1992). "**Dialog Mit İslam**". Essen.
- TRABANDT, C. ve A. Zein (1985). "**Einleitung**" (Ed.). A. Schulte. Auslaender in der Bundesrepublik. Materialis, Frankfurt am Main.
- YILDIZ, E. (1997). **Die Halbierte Gesellschaft der Postmoderne**. Leske+Budrich, Opladen.
- _____, C. Nikodem, E. Schulze (1999). **Städtlicher Multikulturalismus-Eine Andere Art**. (Yayımlanmamış Araştırma Projesi) Erziehungswissenschaftliche Fakultaet, Universitaet zu Köln, Köln.